

УДК 908(477)

НОВЕ ТЛУМАЧЕННЯ ТОПОНІМУ „УКРАЇНА”
(НЕ ОКРАЇНА, А БЛАГОДАТНА ЗЕМЛЯ)

Досліджується багатомісячний процес заідеологізованості тлумачення назви „Україна”, міститься наукова критика концепція української периферійності. Обґрунтовується нове тлумачення топоніму: Україна – благодатна земля.

Исследуется многовековой процесс идеологизации трактовки названия „Украина”, содержится научная критика концепции украинской периферийности. Обосновывается новая трактовка топонима: Украина – благодатная земля.

It is possible to trace in the article a prolonged and ideologically biased handling of the term „Ukraine”, the concept of the Ukraine as a periphery has long been denied. Based on that, there is a suggestion to treat the toponym „Ukraine” rather as „Plentiful Land”.

Ключові слова: Україна, топонімія, Київська Русь, історія

Ключем пізнання соціального розвитку та історії країни, її культури може бути історія мови, мовознавство. Ймовірно, що за сивої давнини, коли тільки-но почала формуватися людська мова, з'явилися назви географічних об'єктів, суть яких простежує топонімія. Найдавніші пам'ятки писемності фіксують ряди територіальних, географічних назв. Назвотворення, як народна творчість, супроводжувалось національною мовною адаптацією та перейменуванням місцевостей через соціальні події чи їхню націоналізацію. І це відбувалося тому, що поступово втрачалось джерело їхнього запозичення, або виникали нові детермінанти, а назви завжди були етномовно особливими, специфічними. Топоніми на відміну від антропонімів [1] менш рухливі, не так активно трансформуються у нові, суть їхня впливає з переважно історичного, соціального, культурного, релігійного, типологічного та стилістичного аспектів. Ці невеликі зміни зумовлені соціальними факторами, світоглядними уподобаннями громади, міжнародними відносинами і тому віддзеркалюють історію краю. Вони є документом і продуктом життєдіяльності народу. Топоніми, якщо розглядати їх діахронічно та

синхронічно (в історичному та сучасному аспектах), багато чого можуть розповісти. Передусім, нас цікавить наш власний хоронім, захоплюючи можливостями проникнення в глибину віків, розкриття непрочитаних чи навмисно заплутаних сторінок минувшини, які даватимуть вірогідні відповіді на запитання, хто ми, звідки йде наш родовід, хто і коли дав нам особові ймення, хто дав назву нашій Україні, як, яким чином виживав та

Семантика хороніма „Русь” досліджується вже протягом кількох століть, виникло чимало гіпотез, авторами яких були етимологи слов'янського та неслов'янського світів. Як зауважує автор статті „Русь” у „Етимологічному словнику літописних географічних назв Південної Русі” О.С.Стрижак, таких гіпотез нараховується 15 [2]. Серед них – варязька, висловлена давньоруським літописцем, норманська, готська, кельтська, прусько-литовська, грецька, римська, хозарсько-тюркська, а також – слов'янські, навіть, індо-арійська. І все ж питання про походження і зміст назви „Русь” залишається відкритим.

Що ж до назви „Україна”, то у багатьох вчених та й пересічних громадян не викликає сумніву її зрозуміла ясність за значенням як „територія на краю”, „край” („с краю”), „порубіжжя”. Багато-хто вважає, що у графічному оформленні „Україна”, як „Оукраина”, вперше зафіксована в літописі 1187 р.: „о нем же (князя) Оукраина много постона”. В Іпатіївському літописі вказується на те, що назва „Оукраина” мала загальне значення „погранича”. У хроніці 1189 р. вона виступає як назва західних територій Київської Русі – „Оукраине Галичької”. Через чверть століття Оукраиною називалася Волинська земля, а ще пізніше, у 1271 році, така назва застосовується до Псковської землі та потім і до інших просторів давньоруської держави [3].

В дореволюційній та й у радянській літературі переважала „окраїнна” суть України. Таку трактовку зафіксував ще в ХІХ ст. відомий російський письменник, лексикограф, етнограф В. Даль, між іншим, родом із Луганщини. До такої ж думки, скажімо, схиляється й О.Субтельний, щоправда, він вважає Україну окраїною Європи: „Україна – значить „земля, що лежить скраю.” Це влучна назва для країни, розташованої на південно-східному пограниччі Європи, на порозі Азії, по окраїнах Середземного світу...” [4, 5]. Тут слід заперечити: українські землі певний час входили до складу країн, які не могли вважатися околицею континенту – Польща, Угорщина, Австрія, Молдова, Росія. Окрім того, ще й географічний центр континенту міститься саме на території України, поблизу Рахіва, в Карпатах. Тут на стовпі, що свідчить про географічний центр Європи, написано: „Це тихе, точне і вічне місце. Його встановили Габсбурги двісті років по тому” [5]. М.С.Грушевський схилявся до „окраїнної” концепції, але вказував на те, що через зростання народної

свідомості „тяглості і безперервності етнографічно-національного українського життя се українське ім'я розширилося на всю історію українського народу” [6, 2]. З часом ім'я „Україна” все ширше вживається в народній свідомості, витісняючи навіть старий термін „Русь”.

Територія, що охоплювала Нижню та Середню Наддніпрянщину, в народі називалася Україною, хоча „Україна”, як назва країни, утверджується у XVI – XVII століттях. Саме над Дніпром розміщується серце древньої країни – центр великої Київської Русі, центр майбутньої України. „Середнє Подніпров'я з усякою правдоподібністю можна вважати правітчиною нашого народу” [7]. В процесі міграції східнослов'янські племена, що стали основою українського народу опанували майже всю етнографічну територію. І не можна не погодитись з М. С. Грушевським у тому, що „від часів слов'янського розселення історія нинішньої української території стає історією українського народу” [8, 11].

Багато видатних українців не були байдужими до назви своєї Дідівщини. І.Я.Франко хоронім „Україна” застосовує або щодо Наддніпрянщини, або в значенні соборної України. В останньому значенні вжитий у циклі поезій „Україна” у вірші „Розвивайся ти, зелений дубе” (збірка „З вершин і низин”):

„Стане славна мати Україна
Від Сяну до Дону...” [9, с.74-75].

Б.Д.Грінченко хоч і не пояснює етимології та генези самого слова „Україна”, але називає два її значення: 1) Україна як країна („Прибудь, прибудь, мій миленький, з україн далеких”. Або – „Ой по горах, по долинах, по широких україн, ой там козак походжає”. Із народних пісень.); 2) Україна, Малоросія – країна, що заселена українським народом [10].

Багато питань виникає щодо цієї назви „Малоросія”. В офіційних документах Московського царства, а пізніше царської Росії у XVII – XX століттях так називалася Україна, так була вона зафіксована і в російській дореволюційній історіографії. Вивчаючи історію, літописи, вчені та й царські чиновники не могли не звернути увагу на „матір городів руських”, „кто в Києве нача первее княжити и откуда Русская земля стала есть” і т.п. Підкреслюючи метропольне значення Києва, Київських земель, Україну було названо Малою Росією. Так було зроблено за аналогією: Мала Греція, тобто метрополія, та Велика Греція, яка єднала саму метрополію, Малу Грецію, з усіма підвладними територіями, що відповідним чином приєднані були до метрополії. Такою є й аналогія з Малою Англією та Великою Британією. Але англійці, як представники Малої Англії називаються британцями. Що ж до Малоросії, то тут спостерігається навмисне пониження значення Малої Росії. Пізніше малороси

трансформувалися у молодших братів, сестер, а великороси привласнили собі ймення Великої Росії, володіти яким вони не мають історичних підстав.

Щодо „України як країни”, то подібний погляд аргументовано доводить О. Братко-Кутинський [11], заперечуючи „окраїнне” розуміння і наголошуючи на тому, що назва України пішла від прадавнього дієслова „украяти” („вкраяти”), що означало „виділити”, „відірвати”, „відокремити”, інакше кажучи, окреслити, визначити власну землю: тобто, Україна – земля, що відокремлена, виділена із загалу. Аргументує свій погляд дослідник прикладом: кравець – викройка. До цього слід додати, що ще є окраєць – окраєць хліба, невеликий шматок хліба. Та й слово „країна” у сучасному значенні, що утворене від „краяти”, означає „загальну назву виокремлених з загалу земель.” [12, с.67]. І у літописі, як бачимо, зовсім логічно звучить „Оукраине Галицької” – Галицький окраєць, або Волинський, чи Псковська земля – „виокремлена” від центру.

А Україна? Від чого вона „виокремилася”? Київ – „матір городів руських”. Тут зародилася Київська Русь, країна, чи не найсильніша держава тодішньої Європи. Як же вона могла „виокремитися”? Або як же вона може бути окраїною?

В цій „окрайній” неясності та плутанині відбилася нелегка історична доля, що дісталася українському народові. Невигідні історичні обставини затьмарили, принизили значення українського народу, його історії, культури, мови, хоч цей народ належить до найбільших народів Європи.

Враховуючи думку О. Братка-Кутинського про окраєць, можна допустити, що в основі назви України лежить давнє слово „край” – земля, територія. За аналогією відмітимо, що багато країн у світі у своїй назві мають слово „земля”, „land”: England (країна англів), Finland, Suomi (болотяна країна), Netherland (нижні землі), Greenland (зелена країна), Iceland (крижана земля), Ireland (мир + земля), Thailand (країна вільних людей, тайців), Deutschland (земля, де живуть ті, хто говорить народною мовою), New Zealand (нова морська країна) тощо. І в основі топоніму „Україна” (У-країна) припускаємо навіть не окраєць, а край, велику територію – землю, land. Відтак, якою є ця land, якою є земля, якою є наша країна? Означенням краю, припустимо, є перша частина назви – „У”? Слово „Україна”, це відомо, вперше з’явилося у документах за часів християнізації Києва. Саме тоді у літописах „Україна” часто-густо паралельно вживалась зі словами „Русь” або „Руська земля”, а не тільки з „погранича”, „окраїна”. Виходить, „Оукраина” тоді мала два значення: як „погранича” і як назва країни, землі, території. У ті часи однією із офіційних, популярних релігійних мов була елінська. Київські священики були тісно пов’язані з Візантією. Вони відчували на собі й були

виразниками візантійської традиції, що обумовлювала і форми висловів, назв. Іноді це була калька з грецької, іноді – новоутворене слово. І саме в старогрецькому „У” виявилися надії народу до централізації, єдності та благоденствування, оскільки у цьому випромінена була суттєва характеристика землі, де він проживає: „У” грецькою мовою означає „благо”. Отже, Україна – благодатна земля.

Насправді, за природними даними Україна – особлива та чи не найбагатша країна світу. Не можна заперечити того, що Україна має доладні природні умови – унікальні, як найперше, ґрунти, які становлять корінне, ні з чим не зрівняне багатство [13]. Виникнення такої „ґрунтової” ситуація пояснюється тим, що території приблизно сучасних Вінниччини та Житомирщини, трохи Кіровоградщини та Черкащини, з часу появи на земній кулі перших наземних рослин і тварин ніколи не затоплювалися морем, океаном. Це сприяло тому, що протягом сотень мільйонів років накопичувалася й зберігалася родюча земля – чорнозем. Землеробство стало символом українського способу життя. Родюча земля стала й основою українського генетичного фонду, хоча пасіонарність (пасіонарна теорія етногенезу Л.М.Гумільова), як і пасіонарність української нації, ще не знайшла повного розуміння серед сучасних науковців.

Як довели в 1970-х рр. російські фізики-географи Н.Ф. Гончаров, В.С.Морозов та В. А. Макаров, структура силового поля Землі обумовлює закономірності життя планети та її людності [14]. Системи силових полів у всьому світі, так і в європейському регіоні, благотворно впливають на розвиток усього живого. З лініями та вузлами системи співпадають геологічні структури, розміщення корисних копалин, польоти птахів. З цим пов’язано виникнення цивілізацій, етносів, мовлення. В центрі європейського силового трикутника розташовані Київські землі. Саме високі космічні енергії забезпечили Києву, як через „святість”, роль центру формування українського етносу. Між тим, українська культура має не тільки національне, а й загальнослов’янське, європейське значення, оскільки, як про це пише Ю.О.Шилов, „У культурі України – корінь світової цивілізації (тоді як у культурі Греції – корінь лише європейської цивілізації класових формацій)” [15, с.155].

Все це свідчить про давні основи благодатної України. Таким чином, назва українських земель нічого спільного не має з околицею-периферією і у цьому – народні дезидерати, побажання, сподівання, та необхідність кінця цієї антиукраїнської, ганебної щодо України, ідеології.

1. Топоніми – географічні назви, традиційний поділ яких відбувається за видовими ознаками на: хороніми – назви країн і країв; гідроніми – назви річок та водойм; ойконіми – назви населених пунктів;

омоніми – назви гір, висот, ярів, низин, впадин; етноніми – назви племен, народностей, націй, народів; антропоніми – власні імена людей.

2. Див.: Етимологічний словник літописних географічних назв Південної Русі. – К.: Наукова думка. – 1985.

3. Там само.

4. Субтельний Орест. Україна: Історія. – К. Либідь, 1993. – 720 с.

5. Щоправда, в Європі встановлено 5 таких стовпів, що ніби свідчать про центральне місце на континенті. Але факт рахівського стовпа так само демонструє те, що Україна не є периферійною європейською країною.

6. Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11-ти т., 12-ти кн. – К.: Наукова думка, 1992. Т. 1. – 736 с.

7. М.С. Грушевський, аналізуючи трипільську культуру, робить висновки про спільність її національних, етнографічних, психологічних, духовних рис з українською нацією того часу (початок ХХ ст.).

8. Грушевський М. С. Історія України-Руси. В 11-ти тт., 12-ти кн. – Т. 1.

9. Франко І. Розвивайся ти, зелений дубе // З вершин і низин. – Львів, 1893. – С.74-75.

10. Словарь української мови. Упорядкував з додатком власного матеріалу Борис Грінченко: В чотирьох томах. Т.4. Р – Я / НАН України. Ін-т української мови. – К.: Наукова думка, 1997. – 616 с.

11. Братко-Кутинський Олексій. Феномен України. – К.: „Вечірній Київ”, Українська академія оригінальних ідей, 1996. – 304 с.

12. Там само.

13. Докучаєв В. В. Російський чорнозем. – Київ-Харків, 1952. – 416 с.

14. Див. публікації цих авторів: науковий збірник Московського фізично-географічного товариства СРСР „Новое в физической географии” (М., 1975), збірка „Симметрия структур геологических тел” (М., 1976), а також у газетах „Комсомольская правда” від 31 грудня 1973 р., „Московский комсомолец” від 18 квітня 1975 р. та ін.

15. Шилов Ю.О. Давня історія України в контексті світової цивілізації: Навчальний посібник. – К.: МАУП, 2007. – 280 с.